

Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – 2014. – Том. V: Психофізіологія. Психологія праці. Експериментальна психологія. – Випуск 14. – 240 с.

Головний редактор:

дійсний член НАПН України, доктор психол. наук, професор
С.Д. Максименко

Редакційна колегія:

Чепелева Н.В. (заступник головного редактора), дійсний член НАПН України, доктор психол. наук, професор; **Моляко В.О.**, дійсний член НАПН України, доктор психол. наук, професор; **Балл Г.О.**, член-кореспондент НАПН України, доктор психол. наук, професор; **Карамушка Л.М.**, член-кореспондент НАПН України, доктор психол. наук, професор; **Смульсон М.Л.**, член-кореспондент НАПН України, доктор психол. наук, професор; **Коқун О.М.**, доктор психол. наук, професор; **Швалб Ю.М.**, доктор психол. наук, професор; **Піроженко Т.О.**, доктор психол. наук, професор; **Кісарчук З.Г.**, канд. психол. наук, ст.н.с.; **Семенова Р.О.**, канд. психол. наук, ст.н.с.; **Чена М-Л.А.**, канд. психол. наук, ст.н.с.

Редакційна рада тому: **Кружева Т.В.** (відповідальний редактор тому), канд. психол. наук, доцент; **Клименко В.В.** доктор психол. наук, професор; **Корніяка О.М.** доктор психол. наук, ст.н.с.; **Малхазов О.Р.** доктор психол. наук, професор; **Завадська Т.В.** канд. біол. наук, ст.н.с.; **Савченко Т.Л.**

*Рекомендовано до друку рішенням вченої ради Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України.
(протокол № 8 від 25.09.2014 р.)*

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 17847-6693ПР від 10.06.2011*

*Збірник внесено до Переліку наукових фахових видань України з психології
(Постанова Президії ВАК України № 1-05-5 від 1.07.2010)*

Гуменюк Г.В.

ПРОФЕСІЙНЕ САМОЗДІЙСНЕННЯ ВЧЕНОГО: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ ТА АЛГОРИТМ ДОСЛІДЖЕННЯ

Гуменюк Г.В. Професійне самоздійснення вченого: постановка проблеми та алгоритм дослідження. У статті здійснено теоретичний аналіз проблеми дослідження самоздійснення особистості у професійній діяльності, в результаті якого висвітлено основні підходи щодо сутності понять «суб'єкт», «самоздійснення», «професійне самоздійснення». Обґрунтовано необхідність цілеспрямованого дослідження професійного самоздійснення в єдності психологічних та психодиманічних властивостей. Представлено алгоритм дослідження професійного самоздійснення вчених у психофізіологічному аспекті.

Ключові слова: професіонал, особистісно-професійний розвиток, суб'єкт, самоздійснення, професійне самоздійснення.

Гуменюк Г.В. Профессиональное самоосуществление учёного: постановка проблемы и алгоритм исследования. В статье изложен теоретический анализ проблемы исследования самоосуществления личности в профессиональной деятельности, в результате которого отражены основные подходы относительно сущности понятий «субъект», «самоосуществление», «профессиональное самоосуществление». Обосновывается необходимость и возможность целенаправленного исследования профессионального самоосуществления в единстве психологических и психодинамических особенностей. Представлен алгоритм исследования профессионального самоосуществления учёных в психофизиологическом аспекте.

Ключевые слова: профессионал, личностно-профессиональное развитие, субъект, самоосуществление, профессиональное самоосуществление.

Постановка проблеми. Одним із наслідків науково-технічного прогресу є збільшення залежності подальшого розвитку всіх галузей людської практики від оригінальних, нестандартних ідей, від точності прогнозування перспективних напрямків наукового, соціального та культурного розвитку. Цілком зрозуміло, що це підвищує значимість проблеми професійного самоздійснення, самореалізації людей та необхідність вивчення умов і чинників, сприяючих досягненню високого рівня професіоналізму, які передбачають не лише майстерне володіння професійними вміннями та навичками, але й здатність до творчості в обраній професійній діяльності.

Постановка проблеми виведення людини на високий рівень професіоналізму робить необхідним вивчення закономірностей особистісного й професійного онтогенезу. У психології вкорінилося уявлення про те, що підґрунтям для розвитку особистості виступає діяльність (О.М. Леонтьєв). Через зовнішню, тобто організовану суспільством, діяльність формується внутрішня, яка відбивається на характері свідомості і самосвідомості особистості, її самооцінці та образу «Я». Тому, зазвичай у загальній проблематиці досліджень розвитку особистості особливе місце належить її особистісно-професійному розвитку, в якому відмічена більшістю науковцями характерна особливість: здійсненність (Erfüllung) ресурсного потенціалу досягається по мірі здійснення (Verwirklichung) людини у певній діяльності, зокрема й у професійній. У цьому контексті проблема особистісно-професійного розвитку перетинається з психологічним простором самоздійснення особистості, дослідження якого останнім

часом набирають все більшої актуальності як у вітчизняній, так і у світовій психологічній науці.

Вихідні передумови. Постановка і розв'язання проблем професійного становлення фахівця в усьому діапазоні їх наявності та глибини розуміння – завдання досить складні. Хоча б у зв'язку з відсутністю чітко окресленого проблемного поля, яке б вибудовувало ієрархію зазначених проблем різного рівня, характеру, а також напрямків дослідження конструктів цього процесу в їх системному зв'язку. Безсумнівно, це б дозволило більш диференційовано, різнопланово і багаторівнево розглядати цілісність процесу розвитку фахівця як процесу його самоздійснення у професійній діяльності.

Різноманітні аспекти проблеми самоздійснення розглядалися у зв'язку з вивченням: самоактуалізації (К. Goldstain, 1940; Н. Heylighen, 1992; О.Г. Асмолов, 1990; В.В. Рибалка, 1996; А. Маслоу, 1999; В.И. Слободчиков, Е.И. Исаев, 2000; Е.Е. Вахромов, 2001); особистісного росту (А. Агуал, 1941; К. Роджерс, 1998); особистісної майстерності (М. Hrener, P. Senge, 1995); виразності (Г. Олпорт, 2002; W. Spansler & R. Palrecha, 2004); самореалізації (Ф. Перлз, 1992; Е. Фром, 1992; І.П. Маноха, 1993; Т.М. Титаренко, 1994; Л.О. Користильова, 2000; К.О. Абульханова-Славська, 2001; Е.В. Галажинський, 2002; І.Б. Дерманова, 2004; В.І. Осьодло, 2012); самотрансценденції (В. Франкл, 1990; О.О. Реан, 1997); самоствердження (Р.О. Зобов, В.М. Келасьєв, 2001); особистісного самоздійснення (Ш. Бюлер, 1962; Л.І. Анциферова, 1980; Б.С. Братусь, 1988; О.А. Лукіна, 2006; Е.В. Четошкіна, 2008; І.О. Логінова, 2010; А.І. Алонцева, 2011); розвитку потенціалу (Д.О. Леонтьєв, 1997; О.О. Бодальов, 1998; Б.Г. Ананьєв, 2000; Б.Ф. Ломов, 2006); досягнення акме (А.О. Деркач, 2004); психологія життєвого шляху особистості (Е.І. Головаха, 1984; Т.М. Титаренко, 1994; К.О. Абульханова-Славська, 2001); стилю і сенсу життя (Л.Н. Коган, 1983).

Філософський аспект проблеми самоздійснення як пошуку і реалізації сенсу життя та призначення людини розглядався майже всіма філософами через призму аналізу онтологічних питань буття. У вітчизняній філософії даній темі значну увагу приділяли М.О. Бердяєв, С.М. Булгаков, В.В. Розанов, В.С. Солов'йов, С.Л. Франк, П.О. Флоренський та інші.

Таким чином, проблема самоздійснення отримала достатньо широке висвітлення як у спеціальній, так і у філософській літературі. Проте, розмаїття підходів виявило низку суттєвих суперечностей. Так, відсутнє чітке визначення поняття «самоздійснення», що ускладнює його використання у науковому обігу. Незважаючи на виокремлення процесу самоздійснення як самостійної «понаднормативної» активності людини на противагу адаптації, не здійснено розмежування різних форм прояву цієї активності, а отже і способів самоздійснення, які складають його процесуальний аспект. Нарешті, відсутні дослідження, присвячені вивченню професійного самоздійснення людини у психофізіологічному вимірі.

Враховуючи вищенаведені особливості вивчення феномена самоздійснення, саме питанням особливостей дослідження професійного самоздійснення науковців у психофізіологічному аспекті і присвячена дана стаття.

Мета статті – обґрунтування необхідності цілеспрямованого дослідження психофізіологічних закономірностей професійного самоздійснення вчених.

Виклад основного матеріалу. Як поетично зауважила Л. Сохань:

«Жизнь не дана человеку готовой,

Ему предстоит её сотворить:

Самому сделать выбор своей судьбы,

Свой личный жизненный путь проложить».

Привнесення у життя краси і творчості, бажання розглядати своє життя і діяльність як матеріал для творення – плідна основа для самоздійснення. Воно можливе лише за умови активного цілеспрямованого життя і діяльності, тому для більш повного вивчення, насамперед, необхідно розглянути самого суб'єкта діяльності. Важливість аналізу психологічних особливостей людини як суб'єкта діяльності, суб'єкта власної активності відзначалося неодноразово такими вченими як Б.Г. Ананьєв, В.А. Брушлінський, С.Д. Максименко, О.К. Осницький, С.Л. Рубінштейн, В.І. Слободчиков, В.О. Татенко, Т.М. Титаренко, В.І. Осьодло та ін. Так, С.Л. Рубінштейн зазначав, що кожна людина, досягнувши визначеного рівня розвитку, стає здатною організувати своє життя [7]. На думку автора, життя суб'єкта втілюється в його творчості, без якої немає суб'єкта і лише завдяки творчості він сам та інші можуть зробити висновок про масштаби його особистості.

Концепція, що найбільш чітко і повно визначає феномен суб'єктної активності, наведена у працях К.О. Абульханової-Славської [1], згідно з якою людина наділена свободою обирати свій спосіб життя – свідомий, орієнтований на активну побудову нею власного життя, або стихійний, пущений на самоплин процес життєдіяльності. Перший спосіб пов'язаний із виробленням суб'єктом стратегії життя, яка має три ознаки: 1) формулювання суб'єктом головних цілей життя та етапів їх досягнення; 2) розв'язання суперечностей, що виникли на шляху досягнення життєвих цілей; 3) творчий підхід до життя, що ґрунтується на гармонійному поєднанні потреб суб'єкта з виробленими ним самим цінностями [1, с. 8].

Особливу увагу аналізу категорії суб'єкта у психології приділяв А.В. Брушлінський, який підкреслював, що трактування людини як суб'єкта допомагає більш цілісно та системно розкрити її специфічну активність в усіх видах взаємодії зі світом (практичній та духовній). З віком у житті людини, як зауважував автор, все вагомішими стають саморозвиток, самовиховання та самотворення і відповідно більше приділяється уваги внутрішнім умовам, через які діють зовнішні впливи [2]. «Специфічність саморозвитку, саморганізації суб'єкта в тому і полягає, що у процесі становлення, розвитку людини активність, що виникає у відповідь на дії навколишнього середовища. Змінюється власною активністю пошук того, що має значення для її життєдіяльності: з чим слід взаємодіяти і що слід перетворити у власних інтересах» [2].

А.О. Деркач також приділяє значну увагу категорії суб'єкта, яка, згідно його думки, є ключовою у сфері вивчення проблем розвитку професіонала. Як

зазначає автор: «Категорія суб'єкта розкриває смисложиттєві та спонукально-сміслові якості особистості: ініціативу та акмеологічні резерви» [3, с. 9].

Вивчення напрямків активності суб'єкта привело іншого дослідника – В.О. Татенко до виокремлення й опису того, що складає так зване «суб'єктне ядро»: екзистенційна складова – «я присутній, існую, живу ...»; інтенційна – «я можу, вмю, здатний ...»; віртуальна – «я вибираю, маю намір, вирішую ...»; актуальна – «я реалізую, виконую ...»; рефлексивна – «я оцінюю, порівнюю ...»; експериментальна – «я вмю, володію ...» [11]. Автор стверджує, що один із елементів цієї системи у певний час за певних обставин активується, «самопробуджується», переходячи з потенційного стану в актуальне самоперетворення індивіда. Цей перехід відбувається за допомогою включення визначених «суб'єктних механізмів психічної активності» [11, с. 253]: «ціле покладання», «самопотенціювання», «самовизначення», «самоактуалізації», «само оцінювання» тощо [11, с. 253-255].

Таким чином, враховуючи вищенаведене, суб'єкт діяльності завжди перебуває у стані постійного самовдосконалення та саморозвитку, які завжди пов'язані з появою мотивів саморуху. Відповідно до цього кожен індивід усвідомлює своє існування як постійне прагнення до самовдосконалення. Яскраво виражений потяг до саморозвитку стає вихідним моментом трансцендентного бажання свого здійснення в активному діянні.

Особливо виразно потяг до саморозвитку виявляється у представників творчих професій, зокрема у суб'єктів наукової діяльності. Саморозвиток у царині науки можна розглядати як прояв саморуху суб'єкта до якомога повнішого самоздійснення. Адже, наукова діяльність є особливим відомінтелектуальної творчої діяльності, яка спрямована на одержання та використання нових знань. Насамперед, вона передбачає здатність долати стереотипи у процесі мислення, широту поля асоціацій, неупередженість і широту поглядів, готовність до породження принципово нових, неординарних ідей, які відхиляються від традиційних або загальноприйнятих алгоритмів мислення, прагнення до інтелектуальної незалежності.

У долі кожного вченого, як й у долі будь-якої людини, акумулюються особливості своєї епохи, специфіка культурної ситуації, соціокультурні алгоритми та схеми наукової діяльності. Змінюються підходи, концепції, які визначають наукові парадигми, але залишаються певні закономірності та якісні особливості, що сприяють цьому процесу, а відтак, їх знання дозволить людині науки конструктивно прогнозувати і планувати свою професійну біографію, відповідно до чого гармонійно творити свою історію професійного розвитку та якомога повнішого самоздійснення в обраній професійній діяльності.

Сьогодні все частіше поряд із саморозвитком суб'єкта в професії постає поняття «професійного самоздійснення» (як однієї з форм життєвого самоздійснення), основне змістовне навантаження якого є акцент на розгляді професійного життя людини як однієї з провідних сфер її загального життя – обов'язком якого є відповідальне ставлення до свого потенціалу, до досягнення досконалості як вищої цінності людського життя.

У зв'язку з цим, поняття «самоздійснення» людини, термінологічно заявлене та оформлене на категоріальному рівні у ХХ ст., сьогодні активно вивчається у психологічних дослідженнях. Насамперед, для вивчення феномена самоздійснення звернемося до семантичного аналізу даного поняття. У Словнику української мови (в 11-ти томах) наводиться наступне тлумачення само-: 1) вказує на скерованість дії суб'єкта на самого себе; 2) вказує на здійснення чогось без стороннього впливу, без будь-якої допомоги, тобто самостійно; 3) вказує на те, що щось відбувається автоматично або якийсь механізм приводиться у рух [9; с. 28].

У тому ж Словнику, «здійснення» означає: 1) «запровадження, втілення у життя, ставати дійсним, реальним; 2) виконуватися, проводитися (про роботу, дію, процес)» [10; с. 541].

Виходячи з вищенаведеного, можна стверджувати, що використовуючи спосіб складання двох слів, а отже і двох значень, утворилося нове слово з наступним семантичним смислом: самоздійснення означає внутрішню тенденцію розвитку себе, так би мовити сутнісне самовиконання, яке властиве кожній людині та, яке передбачає наявність продуктивної активності. При цьому активність у процесі руху до істинної сутності людини має продукуватися виключно нею самою. Іншими словами, здійснити себе, досягнути бажаних цілей, необхідних результатів, успіху може лише сама людина.

Самоздійснення – це неперервний ланцюг дій, кожна з яких може здійснюватися тим чи іншим способом на основі вільного їх вибору людиною. При цьому воно може детермінуватися як зовнішніми, так і внутрішніми чинниками, які актуалізують потенційний зміст можливостей людини, що дозволяє їй створювати дещо нове у зовнішньому та внутрішньому світах, тим самим розширювати сферу свого потенційного. Ось чому в кожному окресленому вчинку, дії, акті життєдіяльності і життєтворчості людини самоздійснення знаходить свої сутнісні характеристики та примножує їх на життєвому шляху.

Власне тому проблема самоздійснення людини традиційно розглядається у рамках концепції «життєвого шляху» філософами і психологами як:

- специфічна форма людського життя (Ш. Бюлер);
- реалізація індивідом своїх життєвих цілей, планів (Б. Ананьєв);
- спосіб життя особистості, в якому доцільність та цілеспрямованість – основні характеристики життєвого шляху (К. Абульханова-Славська, Т. Березіна);
- підсумок самовдосконалення та самореалізації людини в різних сферах діяльності («бути, реалізуватися, здійснитися» М. Мамардашвілі);
- компонент структури самовдосконалення, який існує поряд із самопізнанням та самоствавленням (Б. Березін);
- спрямованість до вищого (Б. Братусь);
- здійснення себе і своєї сутності (С. Рубінштейн);
- процес, спрямований на реалізацію власної самості (К.Г. Юнг);
- творчість і форма екзистенційного розкриття людини (В. Маркін) тощо.

Як бачимо, проблемі самоздійснення приділяється достатня увага як у спеціальній, так і філософській літературі. Разом із тим, переконливо показано, що під даним терміном розуміють достатньо різні феномени. Подібне обумовлене різноманітністю існуючих підходів щодо вивчення самоздійснення. Зупинимося детальніше на основних із них, що дозволить нам чіткіше окреслити проблемно-тематичне поле вивчення вченими даного поняття.

У рамках філософського аналізу, найбільш детально поняття «самоздійснення» розглядалося представниками екзистенційної філософії (М. Хайдеггер, К. Ясперс, Ж.-П. Сартр, А. Камю, Г. Марсель) шляхом розкриття сутності людського існування. У рамках даного напрямку «самоздійснення» розуміється як феномен, що визначає майбутнє буття самої людини стосовно всього існуючого в залежності від майбутнього самої людини, тобто у даному понятті розкривалася думка каузальності людини за все, що відбувається з нею і навколо неї.

Серед вітчизняних філософів проблем самоздійснення, як проблема смислу людського існування у філософсько-методологічному аспекті, розкривається у працях таких філософів, як: Н. Бердяєв, Л. Шестов, В. Розанов, Б. Ушаков, Л. Брильов, Л. Антропов, К. Мухаметджанов, М. Мамардашвілі тощо. Спільним для яких є акцент на реалізації духовної складової внутрішнього світу людини, а процес самоздійснення розуміють як результат ефективної самореалізації на основі внутрішньо значимих спонукань і зовнішніх впливів [4].

У психологічній літературі проблема самоздійснення представлена значною кількістю праць, які умовно можна поділити на два підходи. Перший підхід розглядає даний феномен через призму інших психічних утворень: самоактуалізації (А. Маслоу, Е. Ісаєв, В. Слободчиков, Е. Shostrom); саморозвитку (К. Роджерс); самореалізації (К. Абульханова-Славська, Л. Користильова, Е. Галажинський, І. Маноха, Ф. Перлз). Другий підхід розглядає самоздійснення в якості предмета самостійного вивчення (К. Горні, К. Гольдштейн, Ш. Бюлер, І. Логінова, Т. Титаренко, Т. Ларіна, С. Максименко, В. Крайчинська, К. Черемних, О. Лукіна). Кожен із зазначених підходів має свої переваги, втім останній підхід є найбільш доцільним тому, що етимологія цього терміну дозволяє тлумачити його у більш ширшому контексті, ніж «самовизначення», «самореалізація» чи «самоактуалізація». Поясненням цього є те, що поняття «самоздійснення» орієнтовано на істинну сутність людини, її ноетичний, духовний вимір. Так, у ньому можна виокремити декілька взаємопов'язаних аспектів, які не зводяться до «розвитку» як процесу появи «незворотних новоутворень», але, які розкриваються через «становлення» - прогресивне ускладнення системної організації людини протягом життя до тих пір, поки в дію не включаються чинники, які природнім чином обмежують життя в його фізичному плані, або, які обривають його під дією зовнішніх впливів, несумісних із життям, чи, які проявляються під час відмови людини «сказати життю «Так» (В. Франкл, Д. Леонт'єв).

У рамках вищезгаданого пояснення можна виокремити наступні аспекти самоздійснення:

- Результативний аспект – розкриває самоздійснення як завершеність, реалізованість особистості у бутті. Слід згадати Ш. Бюлер, яка розглядає самоздійснення саме як «результат, підсумок життя чи фази життя, коли цінності та цілі, до яких прагнула людина, свідомо чи підсвідомо, отримали адекватну реалізацію» [6; с. 126]. Натомість самореалізацію дослідниця схильна розглядати лише як «мить» процесу самоздійснення людини.

- Процесуальний аспект – відображає проблемність розгортання процесу самоздійснення у суб'єктному часі і просторі життєвого світу особистості, де акцент ставиться на мірі активності людини в процесі руху до здійснення своєї сутності.

- Діяльнісний аспект – дозволяє вивчити самоздійснення через формулювання життєвої мети, досягнення якої задає напрямок саморозвитку в цілому. Ш. Бюлер доводить, що повнота самоздійснення залежить від вміння особистості визначати свої життєві цілі, які обов'язково мають бути максимально наближеними до її внутрішньої сутності. Саме тут знаходяться відповіді на проблеми мотивації, спрямованості, регуляції діяльностей, завдяки яким особистість прагне здійснити себе.

Інтегрування зазначених аспектів в єдине ціле призводить до розуміння того, що рівень чи повнота самоздійснення особистості у психологічному плані оцінюється досягнутими нею успіхами, які постають в її свідомості як опрідметнені результати власної активності.

У зв'язку з цим, важливою характеристикою при вивченні професійного самоздійснення особистості виступає активність самого суб'єкта діяння. Використання цієї категорії дозволяє підкреслити у самоздійсненні ті аспекти ставлення людини до професійної діяльності, в яких воно розкривається з боку свого джерела – внутрішніх умов. Внутрішні умови, згідно С.Л. Рубінштейна, – це широкий спектр психологічних властивостей і станів людини. Серед них найбільше значення набуває система мотивів як система значимих ставлень та установок, спонукаючи людину до діяльності [8]. У такому випадку самоздійснення стає не лише детермінованим, але і спонтанійним, що перетворює його на одну з форм саморозвитку [5].

До числа внутрішніх умов самоздійснення також слід віднести і психодинамічні властивості як психофізіологічні передумови різних видів активності. Дані властивості спонукають, спрямовують та регулюють суб'єкта, реалізуючи її у виконавчих діях, а також властивості особистості, через які ця активність реалізується. Психодинамічні властивості як психофізіологічні функції мають не аби який вплив на ефективність та якість виконання діяльності. Остання виступає формою організації, обмеження та одночасно актуалізації активності суб'єкта, формою її визначення та відновлення. Тому, психодинамічні властивості як психофізіологічні передумови різних видів активності здійснюють вплив на успішність та працездатність людини, її психічний стан, задоволеність працею та психофізіологічні ресурси.

Б.М. Теплов неодноразово підкреслював, що одним із обов'язкових умов для типологічної інтерпретації «життєвих показників» виступають знання про-

цесуального аспекту проявів активності [12]. Саме процесуальний, а не результативний підхід до оцінки можливостей людини дає змогу враховувати роль індивідуально-типологічних особливостей у її професійній діяльності, а особливо у процесі її професійного самоздійснення. Власне тому, важливим акцентом даного дослідження є вивчення професійного самоздійснення в єдності його психологічних та психодинамічних властивостей.

Об'єктивне вивчення процесу професійного самоздійснення неможливе без окреслення семантичного поля самого поняття. На основі аналізу існуючих підходів до визначення сутності досліджуваного феномену, під **професійним самоздійсненням** нами розуміється суб'єктно детермінований одночасно і процес і результат реалізації особистістю наявних потенцій та новоутворень, який зумовлений потужним прагненням людини досягти вершин реалізації у певній професійній діяльності.

У даному контексті дослідження психофізіологічних закономірностей професійного самоздійснення полягатиме через встановлення психофізіологічних особливостей науковців, на основі яких буде виокремлено найбільш стійкі взаємозв'язки, які відображають сутність професійного самоздійснення у психофізіологічному вимірі.

В основу методичного забезпечення даного дослідження доцільно покласти наступні принципи:

- принцип цілісності людини (Б.Г. Ананьєв), відповідно до якого у процесі життя і діяльності людини певним чином відбувається «збирання себе у ціле, цільність» (С.А. Смирнов), що забезпечує самостворення (самомоделювання), а згодом і самопрезентацію себе світу;
- принцип системної детермінації дозволяє об'єктивувати психічні новоутворення, які завдають конкретний вектор самоздійснення людини. Даний принцип набуває особливого значення при обґрунтуванні саморозвитку людини як відкритої самоорганізуючої системи;
- принцип породження (В.Е. Клочко) дозволяє неперервне нарощування людиною своєї цілісності, адже будь-яка взаємодія, що реально здійснюється, є не лише основою для взаємовідображення тих, хто бере участь у цій взаємодії, але й їх взаємоперехід, який призводить до породження нової якості;
- принцип гетеростаза – людині притаманна здатність трансцендитувати свій стан, виходити за його межі (М.К. Мамардашвілі), що дозволяє людині не лише змінювати саму себе, а й брати відповідальність за вибір вектору спрямованості, міри повноти та змісту самоздійснення;
- принцип системної організації людської індивідуальності (фізіологічного, біоенергетичного, психічного, поведінкового, особистісного, соціально-психічного) виявляється у взаємозв'язку із значущими аспектами діяльності та соціальних взаємодій людини;
- принцип об'єктивності передбачає розкриття суттєвих, а не випадкових особливостей предмету дослідження.

У дослідженні брали участь наукові працівники науково-дослідних установ України віком від 30 років з обов'язковою умовою кар'єрного росту.

Мета експерименту полягає: 1) у визначенні загального рівня розвитку професійного самоздійснення вчених залежно від етапу їх професійного становлення; 2) у виокремленні особливостей професійного самоздійснення, які встановлюють найбільш стійкі взаємозв'язки (закономірності), утворюючи ядро професійного самоздійснення науковця у психофізіологічному вимірі.

Вивчення особливостей професійного самоздійснення вчених здійснювалося з урахуванням таких *критеріїв*: професійні досягнення особистості та задоволення/незадоволення від власних професійних досягнень.

Алгоритм дослідження професійного самоздійснення науковців представлено трьома етапами.

1 етап – передбачає з'ясування загального рівня розвитку професійного самоздійснення вчених залежно від етапу їх професійного становлення та міри вираженості окремих його особливостей, які представляють змістовний аспект професійного самоздійснення – його ціннісно-сміслове наповнення шляхом задіяння наступного психодіагностичного інструментарію:

- опитувальник професійного самоздійснення (О. Кокун);
- шкала самоефективності Р. Шварцера та М. Єрусалема;
- «Мотивація професійної діяльності» (методика К. Замфір у модифікації А. Реана);
- опитувальник кар'єрних орієнтацій «Якоря кар'єри» (Е. Шейн).

Показники, які дозволяють визначати рівень розвитку професійного самоздійснення (за О.М. Кокуном): внутрішньо професійні (потреба у професійному вдосконаленні, наявність проекту власного професійного розвитку, переважаюче задоволення власними професійними досягненнями, постійна постановка нових професійних цілей, формування власного «життєво-професійного простору») та зовнішньо професійні (досягнення поставлених професійних цілей, визнання досягнень фахівця професійним співтовариством, використання професійного досвіду та здобутків іншими фахівцями, розкриття особистісного потенціалу і здібностей у професії, вияв високого рівня творчості у професійній діяльності).

2-ий етап – націлений на вивчення психодинамічних властивостей науковців. Важливим акцентом даного дослідження є вивчення особливостей професійного самоздійснення вчених в єдності з їх психодинамічними властивостями за трьома «координатами» – вік, стать та індивідуально-типологічні властивості (як відносно стійкі властивості індивідуальності): характерологічні особливості та темпераментальні характеристики науковців.

В якості психодіагностичних засобів застосовуються:

- методика діагностики темперамента Я. Стреляу (адаптація Н. Данилової, О. Шмельова);
- методика визначення акцентуацій характеру Х. Шмішека.

На 3 етапі – здійснюється визначення найбільш стійких взаємозв'язків між показниками професійного самоздійснення та психодинамічними властивостями-

ми науковців різного віку та статі; з'ясування основних детермінант професійного самоздійснення вчених на різних етапах їх професійного становлення.

Висновки. Розглянуте вище дозволяє стверджувати, що кожен індивід протягом життя усвідомлює своє існування як постійне прагнення до самовдосконалення. Яскраво виражений потяг до саморозвитку стає вихідним моментом маніфестації трансцендентного бажання свого здійснення в активному діянні. Рух уперед до самоздійснення найповніше твориться в обраній професійній діяльності, при виконанні особистістю професійних обов'язків. Остання, як динамічна сфера існування особистості, як джерело пробудження в фахівцеві «потенціалів», забезпечує не лише реалізацію наявних, але й розвиток новоутворень. Останні є надійними показниками професійного самоздійснення фахівця, яке процесуально відбувається як особистісно-професійний розвиток, а його результат дозволяє досягати вершин професіоналізму людини.

Представлений алгоритм дослідження професійного самоздійснення, спрямований на виявлення найбільш стійких взаємозв'язків серед комплексу психологічних та психодинамічних властивостей фахівця, які у сукупності відображають сутність професійного самоздійснення у психофізіологічному вимірі. Проте, наданий алгоритм є лише одним із альтернативних варіантів вивчення цього складного феномена й у подальшому вимагає більш ретельного розгляду.

Список використаних джерел

1. Абульханова-Славська К.А. Стратегия жизни. Методологические проблемы психологии / К.А. Абульханова-Славська. – М.: Мысль, 1991. – 299 с.
2. Брушлинский А.В. Проблема субъекта в психологической науке / А.В. Брушлинский // Психологический журнал. – 1991. – Т. 12. – № 6. – С. 3-10.
3. Деркач А.А. Акмеологические основы развития профессионала. – М.: Изд-во Моск. психол.-соц. ин-та; Воронеж: НПО «МОДЭК», 2004. – 753 с.
4. Казакова Т.В. Философский анализ генезиса самоосуществления человека / Т.В. Казакова // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. – Тамбов: Грамота, 2009. – № 1 (2). – С. 51-54.
5. Костюк Г.С. Принцип развития в психологии / Г.С. Костюк // Методологические и теоретические проблемы психологии / Под ред. Е.В. Шороховой. – М.: Наука, 1969. – С. 118-152.
6. Максименко С.Д. Генеза здійснення особистості: Монографія / С.Д. Максименко. – К.: Вид-во ТОВ «КММ», 2006. – 240 с.
7. Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание / С.Л. Рубинштейн. – М.: Изд-во АН СССР, 1957. – 328 с.
8. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – СПб: Питер, 2003. – 713 с.
9. Словник української мови: в 11-ти томах / За ред. І.С. Назарова, О.П. Петровської та ін. – Т. 9. – К., Наукова думка, 1978.

10. Словник української мови: в 11-ти томах / За ред. Г.М. Гнатюк, Т.К. Черторизької та ін. – Т. 3. – К., Наукова думка, 1978.
11. Татенко В.А. Психология в субъектноизмерении: монография / В.А. Татенко. – К.: Просвита, 1996. – 404 с.
12. Теплов Б.М. Проблемы индивидуальных различий / Б.М. Теплов. – М., Изд-во АПН РСФСР, 1961.

Spisok vikoristanih dzherel

1. Abulhanova-Slavskaya K.A. Strategiya zhizni. Metodologicheskie problemy psichologii / K.A. Abulhanova-Slavskaya. – M.: Myisl, 1991. – 299 s.
2. Brushlinskiy A.V. Problema sub'ekta v psichologicheskoy nauke / A.V. Brushlinskiy // Psichologicheskij zhurnal. – 1991. – T. 12. – # 6. – S. 3-10.
3. Derkach A.A. Akmeologicheskie osnovy razvitiya professionala. – M.: Izd-vo Mosk. psichol.-sots. in-ta; Voronezh: NPO «MODEK», 2004. – 753 s.
4. Kazakova T.V. Filosofskiy analiz genezis samoozveshchivaniya cheloveka / T.V. Kazakova // Istoricheskie, filosofskie, politicheskie i yuridicheskie nauki, kulturologiya i isskustvovedenie. Voprosy teorii i praktiki. – Tambov: Gramota, 2009. – # 1 (2). – S. 51-54.
5. Kostyuk G.S. Printsip razvitiya v psichologii / G.S. Kostyuk // Metodologicheskie i teoreticheskie problemy psichologii / Pod red. E.V. Shorohovoy. – M.: Nauka, 1969. – S. 118-152.
6. Maksimenko S.D. Geneza zdlysnennya osobistosti: Monografiya / S.D. Maksimenko. – K.: Vid-vo TOV «KMM», 2006. – 240 s.
7. Rubinshteyn S.L. Byitiyo i soznanie / S.L. Rubinshteyn. – M.: Izd-vo AN SSSR, 1957. – 328 s.
8. Rubinshteyn S.L. Osnovy obshchey psichologii / S.L. Rubinshteyn. – SPb: Piter, 2003. – 713 s.
9. Slovník ukraýnskoýi movi: v 11-ti tomah / Za red. I.S. Nazarova, O.P. Petrovskoýi ta In. – T. 9. – K., Naukova dumka, 1978.
10. Slovník ukraýnskoýi movi: v 11-ti tomah / Za red. G.M. Gnatyuk, T.K. Chertorizkoýi ta In. – T. 3. – K., Naukova dumka, 1978.
11. Tatenko V.A. Psichologiya v sub'ektnom izmerenii: monografiya / V.A. Tatenko. – K.: Prosvita, 1996. – 404 s.
12. Teplov B.M. Problemy individualnykh razlichiy / B.M. Teplov. – M., Izd-vo APN RSFSR, 1961

Gumenyuk G.V. Professional self-fulfilment of a scientist: problem statement and the algorithm of research. Theoretical analysis of the problem of personal self-fulfilment at professional activities is presented in the paper; here main approaches to the nature of concepts "subject", "self-fulfilment", "professional self-fulfilment" are discussed. Necessity of a focused study of professional self-fulfilment of the unity of psychological and psychodynamic characteristics is substan-

tiated. Professional self-fulfilment was explored as a peak of person's professionalization and, at the same time, as a multidimensional phenomenon.

The author determined various aspects of self-fulfilment, such as: fruitfulness, that reveals self-fulfilment as completeness, personal accomplishment in existence; a process aspect that displays problems of self-fulfilment process deployment over personal time and at the space of person's subjective life world; an activity aspect that is aimed at self-fulfilment study through formulation of life goals that sets the direction of self-development as a whole. The algorithm for research of professional self-fulfilment of scientists in psycho-physiological perspective was proposed; here the basic principles of empirical research were substantiated, objectives, criteria and indicators were defined that allow to detect an overall level and features of scientists' professional self-fulfilment, methodological tools were chosen.

Key words: skilled person, personal professional development, subject, self-fulfilment, professional self-fulfilment.

Дзвоник Г.П.

ПРОФЕСІЙНЕ САМОЗДІЙСНЕННЯ МЕНЕДЖЕРІВ КОМЕРЦІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Дзвоник Г.П. Професійне самоздійснення менеджерів комерційних організацій. В статті наведені результати експериментальних досліджень особливостей професійного самоздійснення менеджерів різного віку та досвіду в комерційних організаціях. Нами встановлено зростання як зовнішньо-професійного рівня самоздійснення менеджерів, так й внутрішньо-професійного рівня в процесі професійної діяльності в комерційних організаціях.

Ключові слова: професійне самоздійснення, професійна діяльність менеджерів комерційних організацій, зовнішньо-професійний та внутрішньо-професійний рівень менеджерів.

Дзвоник Г.П. Профессиональное самоосуществление менеджеров коммерческих организаций. В статье представлены результаты экспериментальных исследований особенностей профессионального самоосуществления менеджеров различного возраста и профессионального опыта в коммерческих организациях. Нами установлено повышение как внешне-профессионального уровня самоосуществления, так и внутренне-профессионального уровня самоосуществления менеджеров в процессе профессиональной деятельности в коммерческих организациях.

Ключевые слова: профессиональное самоосуществление, профессиональная деятельность менеджеров коммерческих организаций, внешне-профессиональный уровень и внутренне-профессиональный уровень профессионального самоосуществления менеджеров.

Постановка проблеми. Суспільство глибоко зацікавлене у всебічному вивченні та осмисленні нових процесів, явищ в галузі розвитку особистості професіонала. Розвиток та реалізація особистості в різних галузях професійної діяльності вимагає від людини певних психофізіологічних ресурсів, потенційних можливостей, професійних знань, навичок для вирішення проблем та швидкого прийняття рішень в різних ситуаціях, що сприяє розвитку особистості на різних етапах життєвого шляху та дає певні можливості професійному самоздійсненню особистості. Нині набуває необхідності вирішення проблеми самоздійснення особистості, як свідомого саморозвитку людини, який досягаючи значущих результатів розкриває її потенційні можливості в особистісній, соціальній та життєвих сферах. Професійне самоздійснення одна з найважливіших форм життєвого самоздійснення людини, що характеризується високим рівнем

З М І С Т

<i>Болотнікова І.В.</i> Особливості професійного самоздійснення та самоактуалізації працівників профспілок.	3
<i>Бохонкова Ю.О.</i> психологічні особливості прояву адаптаційних ресурсів особистості під впливом самооцінки.....	11
<i>Войтович М.В.</i> Особливості професійного самоздійснення практичних психологів галузі середньої освіти.....	19
<i>Гуменюк Г.В.</i> Професійне самоздійснення вченого: постановка проблеми та алгоритм дослідження.....	34
<i>Дзвоник Г.П.</i> Професійне самоздійснення менеджерів комерційних організацій.....	45
<i>Дулова О.О., Проскурняк О.П.</i> Психологічні особливості становлення ціннісного ставлення до сім'ї у дітей.....	60
<i>Завадська Т.В.</i> Професійне самоздійснення вихователів дитячих дошкільних закладів.....	70
<i>Завязкіна Н.В.</i> Проблема смислового рівня регуляції діяльності при обґрунтуванні категорії обмеженої осудності.....	82
<i>Кокун О.М.</i> Особливості професійного самоздійснення фахівців різного віку та професій.....	90
<i>Корніяка О.М., Лахтадир О.В., Гомонюк В.О.</i> Емпіричне вивчення особливостей професійного самоздійснення викладача вищої школи.....	99
<i>Кружева Т.В.</i> Професійне самоздійснення: система понять.....	109
<i>Малхазов О. Р.</i> Метод розрахунку мінімальних часових порогів активації корекційних процесів в управлінні руховою діяльністю.....	116
<i>Мельник А.І.</i> Мотивація професійної діяльності вчителя в умовах роботи з гіперактивними молодшими школярами.....	129
<i>Немеш О.М.</i> Психологічні основи інтернет-комунікації.....	138
<i>Неурова А.Б.</i> Підходи до розуміння емоційної стійкості як наукове підґрунтя визначення у фахівців з надзвичайних ситуацій.....	146
<i>Панасенко Н.М.</i> Вплив синдрому емоційного вигорання на професійне самоздійснення лікаря.....	155
<i>Панасенко Н.М., Гомонюк В.О.</i> Особливості розвитку професійних якостей у програмістів.....	165
<i>Петренко І.В.</i> Психологічні механізми розгортання соціального діалогу в освітньому просторі.....	170
<i>Петрученко Н.М.</i> Формування особистісної готовності до професійної діяльності у студентів із соматичними вадами.....	177
<i>Пилипенко Н.М.</i> Мотиваційні компоненти академічного консультування майбутніх фахівців.....	185
<i>Савченко Т.Л.</i> Професійне самоздійснення вчителів середніх загальноосвітніх закладів.....	194

<i>Сердюк Л. З., Соколюк А. О.</i> Полівалентність професійної спрямованості майбутніх психологів.....	207
<i>Чайка Г.В.</i> Особливості ціннісних орієнтацій осіб, що зловживають комп'ютерними іграми.....	216
<i>Шмаргун В.М.</i> Інтелектуальна компетентність особистості.....	224
Відомості про авторів	234

CONTENTS

<i>Bolotnikova I.V.</i> Features of self-fulfilment and self-actualization of trade-union professional employees.....	3
<i>Bohonkova Y. O.</i> Psychological peculiarities of manifestations of adaptive resources of the individual under the influence of self-esteem.....	11
<i>Voytovych M.V.</i> Features professional self-fulfilment psychologists field of secondary education.....	19
<i>Gumenyuk G.V.</i> Professional self-fulfilment of a scientist: problem statement and the algorithm of research.....	34
<i>Dzvonyk G. P.</i> Commercial organizations: professional managers' self-realization.....	45
<i>Dulova O.O., Proskurnyak O.P.</i> Psychological characteristics of establishing children's value attitudes to making family.....	60
<i>Zavadska T.V.</i> Professional self-fulfilment of educators of preschool establishments.....	70
<i>Zaviazkina N.V.</i> Problem of the sense's level of regulation of activity in the justification of category of diminished responsibility.....	82
<i>Kokun O.M.</i> Features of professional self-fulfilment of skilled people of different ages and professions	90
<i>Korniyaka O.M., Lahtadyr O.V., Gomonyuk V.O.</i> Empirical study of professional self-fulfilment features of a high school lecturer.....	99
<i>Krujeva T.V.</i> Self-fulfilment: the system of concepts.....	109
<i>Malkhazov A.R.</i> Method of calculating of minimal time thresholds for corrective process activation at motor activity control.....	116
<i>Melnuk A.I.</i> Professional motivation of teachers in working conditions with hyperactive younger students.....	129
<i>Nemesh O.M.</i> Psychological foundations of Internet communication.....	138
<i>Neurova A.B.</i> Approaches to understanding the emotional resilience as a scientific basis of its definition by emergency experts.....	146
<i>Panasenko N.M.</i> The influence of emotional burnout syndrome in doctor's professional self-fulfilment.....	155
<i>Panasenko N.M., Gomonyuk V.A.</i> Features competency development programmers.....	165
<i>Petrenko I.V.</i> Psychological mechanisms of deployment of social dialogue in the educational space.....	170